

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ЯКОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У наш час дедалі актуальнішими стають дослідження політичної соціалізації молоді. Якщо взяти до уваги той факт, що коли молодь дорослішає і займає місце попереднього покоління, то у суспільстві встановлюються ті норми, цінності, спосіб життя, які сформувалися у людей ще у молодому віці. Це період формування соціальної активності, чіткої громадянської позиції, морального становлення на основі засвоєння національних і загальнолюдських цінностей і пріоритетів.

За будь-яких часів найкращі сподівання людства пов'язувалися з молоддю, прийдешніми поколіннями. Практично в усіх державах, які знаходяться в стані трансформації, молодь опинилася в надто складних соціально-економічних, політичних умовах, коли її вступ у доросле життя супроводжується динамічними неординарними процесами не лише в політичній системі чи економічних механізмах господарювання. Досить вражаючою є зміна системи духовних, моральних цінностей, ідеалів, орієнтирів усіх громадян, а особливо молодих громадян.

Соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм та культурних цінностей того суспільства, до якого він належить. До змісту соціалізації входить засвоєння індивідом мови соціальної спільноти, відповідних форм мислення, властивих даній культурі, форм раціональності й чуттєвості, прийняття індивідом норм, цінностей, традицій, звичаїв тощо¹.

Тому кожен із нас певним чином включає до власного процесу становлення етапи соціального розвитку людства, великий спектр соціально-історичних змін. Традиції, звичаї, обряди, ритуали, що є характерними для суспільства, так чи інакше стосуються кожної окремої людини. З огляду на це, надзвичайно важливим бачиться знання про ту етнічну спільність, до якої ми належимо, про особливості того народу, представниками якого ми є, про його ментальність та національні цінності й пріоритети.

Однією з особливостей сучасного етапу соціалізації людини є спрощення старих ідеалів і побудова нових етнічних та естетичних зразків, подолання суспільних стереотипів мислення. Реальний досвід життя, в яке занурена особистість, постає несумісним із традиційним уявленням щодо суспільного ідеалу. Сформований у попередні десятиріччя, деформований значним ідеологічним тиском, він не відповідає способу життя сучасної людини.

Провідним напрямом сучасного національного виховання стає пошук нового суспільного ідеалу, побудованого на ментальних, історично зумовлених особливостях народу, що виявляє національні духовні цінності українців та вбирає кращі загальнолюдські надбання у площині духовності та культури.

Вищезгадане спричиняє сьогодні звернення до релігії як одного з незмінних, стабільно існуючих інститутів суспільства, в якому діє кожна людина. Адже сьогодні наше суспільство пожинає плоди атеїстичного виховання, коли всіляко доводилася відсутність потреби в релігії та й сама релігія була викреслена з нормативів поведінки особистості.

Шукаючи моральних принципів у сучасному посттоталітарному суспільстві, дедалі частіше молоді люди, які тільки починають свій самостійний шлях, звертаються до Бога. Проте у сучасних умовах розвитку політичної системи українські дослідники дедалі більше схиляються до думки, що моральна прірва у вихованні дітей і молоді зумовлена руйнацією духовних основ життя людини в радянському суспільстві та певними кризовими явищами у суспільному та економічному житті сучасної України, які вносять у молодіжне середовище такі негативні соціальні явища, як аморальність, злочинність, розбещеність, агресивність, жорстокість. Наслідком цих деструктивних процесів є відчуження молоді від моралі, зневіра, бездуховність, зневажливе ставлення до культури, традицій, духовних надбань свого народу, байдужість до власної долі, долі держави, тобто відбувається певне заперечення духовності як суспільно й особистісно важливого феномену.

Багато дослідників вважає перешкодами для утвердження духовно-релігійної культури суспільства молоді багатоконфесійність України і нерозуміння важливості цієї проблеми грома-

■ Буяк Богдан, Тернопільський національний педагогічний університет імені В.Гнатюка, проректор з наукової роботи.

¹ Лобанова А. Основи соціології. – Кривий Ріг, 1998. – С. 68.

дянами України, які на загал є матеріалістами². Сьогодні продовжується несприйняття окремими категоріями чиновників позицій щодо залучення молоді до основ релігійного виховання, формування важливих якостей їх релігійної культури.

Аналіз окремих праць сучасних дослідників показав, що думки вчених про шляхи успадкування духовних надбань українського народу шляхом формування релігійної культури молоді неоднозначні: одні передбачають це способом необхідного вивчення християнської етики (Л. Гриза, М. Романенко), інші визначають потребу курсу релігієзнавства (Л. Шутаєва, Ю. Терещенко), ще інші вважають, що слід розрізняти релігійну освіту й релігійне виховання (А. Бойко, Н. Лавриненко, В. Пащенко).

На думку Л. Генік, релігійно-культурні надбання багатьох поколінь обов'язково слід передавати молодому поколінню в ході викладання різних навчальних предметів у школі разом з основами християнської моралі, догматикою, обрядами. З основними ідеями християнства українська молодь повинна ознайомитися ще у спеціальному шкільному курсі, який може називатися «Основи світових релігій» або «Основи релігієзнавства», де будуть викладені основні загальнолюдські ідеї світових релігій. Ці ідеї необхідно закласти в основу концепції виховання в Україні з урахуванням української ментальності. Йти до цього необхідно поступово, враховуючи реальний стан розв'язання цієї проблеми в сучасному суспільстві³.

Важливість конструктивного вирішення проблеми формування духовно-релігійних якостей сучасної української молоді в процесі політичної соціалізації, недостатнє висвітлення цього питання на рівні теорії і практики сучасного формування молодіжної політики держави зумовили вибір теми цієї статті.

Вивчення та впровадження духовно-релігійної культури особистості в сучасну освітньо-виховну практику постає значною проблемою через різні причини. Так, за висновками Т. Тхоржевської, українська православна виховна традиція зазнала негативного впливу освітніх ідей Відродження та Просвітництва, підміни евангельського ідеалу гуманістичним, проникнення протестантських, католицьких, атеїстичних виховних ідей у практику і теорію православного виховання і, як наслідок, стався поступовий розрив школи та церкви, вихід школи з-під благодатного впливу церкви⁴.

Дослідження історії української релігійної духовності показують, що для української системи виховання й української ментальності характерна висока релігійність світогляду. Це підтверджують вчені, які зазначають, що поділ людей на віруючих і невіруючих з увагою на глибинні основи людської психіки є безпідставним, а тому явно помилковим.

Психологічний закон, в основі якого лежить феномен віри формулюється так: вірити або не вірити нормальна людина може в будь-що, будь у кого, будь-чому і будь-кому. Володіючи здатністю вірити, люди відрізняються між собою за багатьма ознаками цього фундаментального явища і їхнього духовного світу. Визначальною з них є суть предмета віри, тобто те, у що (кого) вірять. Цим зумовлюється світогляд, ідеали, звички, духовні цінності. Саме на їх основі людей глибоко помилково поділили на віруючих (релігійних) і невіруючих (атеїстів). А між тим саме віра створює для людини життєву перспективу⁵.

Формування духовно-релігійних якостей особистості молоді людини, як наголошують вітчизняні вчені, є складовою української системи виховання, оскільки відповідає духовності українців, зумовлюється його внутрішньою релігійністю, яка вважається характерною рисою українського менталітету, а отже, є важливим чинником процесу соціалізації.

Продовжуючи традиції української політичної соціалізації у пошуках національного ідеалу, вчені спираються на природну релігійність; українців, їхні християнські риси – м'якість, ввічливість, толерантність, волелюбність, демократизм, оптимізм, милосердя, невоювничість, щирість, філософічність душі, віру в Бога, правдивість, пошану старших і батьків, чесність, миролюбство й вірність даному слову і пов'язують необхідність релігійного виховання та формування духовно-релігійних якостей молоді людини зі збереженням духовної самобутності українського народу.

Повернення до основ духовно-релігійної культури молоді людини має кілька причин: тисячолітній досвід переконує, що релігія виявилась неперевершеною й незамінною основою життєдіяльності більшості людей; вона є найбільш універсальною системою захисту особистості, від негативних явищ навколишнього життя; вимагає від людини постійної відповідальності за свої думки та вчинки; на основі свободи вибору дарує особистості

² Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 1997. – С. 11-13.

³ Генік Л. Релігійно-моральне виховання в навчальних закладах Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. – Івано-Франківськ, 2000.

⁴ Тхоржевська Т. Православне виховання в історії педагогіки України. – К., 2005. – С. 110.

істинну свободу; християнство, як найгуманніша світова релігія, що заснована на любові, успішно розв'язує одну з найскладніших проблем усіх часів – налагодження дружніх відносин між людьми⁶.

Прихильники відродження релігійного виховання й утвердження духовно-релігійної культури серед молоді пропонують за основу брати християнські моральні цінності, не підкреслюючи при цьому їх конфесійних особливостей.

Здобуття Україною незалежності дало можливість українському суспільству та активній його частині – молоді мати свободу совісті та віросповідання. Ще на початку 90-х рр. ХХ ст. дослідники проблем релігійності молоді В.Перебенесюк та В.Єленський на основі даних соціологічного опитування прийшли до висновку, що до релігійно зорієнтованих можна віднести від 26 до 48 % молоді, а майже 73 % молодих респондентів відзначали, що релігія посідає належне місце в суспільстві⁷.

Релігійність є однією з основних прикмет українського народу: релігійне виховання допомагало чинити внутрішній опір зовнішнім впливам насаджуваної чужої ідеології, що й спричинилося до збереження нашої духовної самобутності, нашого «Я», тобто нашої національної ідентичності.

У системі цінностей українського народу значне місце належить виховному ідеалу, який міцно пов'язаний із його світоглядом, релігією і мораллю. Серед основних рис українського виховного ідеалу є тверда віра в Бога, високий патріотизм, пошана до батьків і старших, любов до праці тощо. Тому такою важливою постає необхідність переосмислення основних концептуальних засад соціалізації особистості молоді людини, переорієнтація їх із погляду позитивного самоствердження через освоєння духовних цінностей свого народу, серед яких важливе місце належить і релігії.

Реалізація цього питання потребує системно-комплексного підходу, що ґрунтувався б на глибокому аналізі особливостей сучасного розвитку і становлення українського студентства, динаміці його ціннісних орієнтацій, відношення до релігії. Окрім цього, повинні враховуватися й індивідуально-типологічні властивості особистості та їх вплив на соціалізацію студентів. Адже саме на цьому віковому етапі засвоюються цінності і норми, еталони й стереотипи поведінки, формується відношення до навколишнього світу, різних соціальних інститутів.

Середовище молоді – це місце, де з'являються, модифікуються і переходять перевірку цінності, відношення, культурні норми, зразки, моделі поведінки. Незважаючи на те, що в процесі подальшого розвитку особистості багато-які цінності й норми будуть забуті, відхилені, замінені, але все ж сформована у цьому віці частина поглядів, переконань, моральних нормативів, орієнтацій відійде в структуру особистості і залишиться вагомою впродовж усього її життя. Саме тому існує необхідність глибокого вивчення ціннісних орієнтацій сучасної молоді.

Система національного виховання має сприяти залученню підлітка до духовного життя, підвести його до розуміння власної національної самобутності, виробити риси національного характеру, формувати в ньому особливості громадянина України, здатного поважати свій народ, шанувати рідну мову, історію, культуру, відтворювати високі духовні цінності. Повернення до національних традицій і пріоритетів української історії та культури сприятиме кращій реалізації етнопсихологічних індивідуально-типологічних властивостей підлітків, а також процесу входження не тільки в соціальне, але і в національне середовище.

Про необхідність вивчення впливу релігійних та моральних цінностей на особистість вказує Л. Орбан: «Національний та релігійний фактори глибоко вкорінені у свідомості людини, особливо на психологічному рівні, взаємно переплелися. Релігія постає як атрибут етносу, а етнос – як носій релігійності⁸.

Дослідження впливу індивідуально-типологічних властивостей на процес соціалізації особистості передбачає і вивчення етнопсихологічних особливостей, релігійності та ціннісних орієнтацій українського народу. Більшість науковців, як минулої доби, так і сучасні, підкреслюють, що в українській вдачі переважають риси інтровертованості (Я. Ярема, Г. Ващенко, Н. Григорієв, С. Онацький, О. Кульчицький, В. Янів та ін.). Про те, які ми є, якими бачать нас сусіди знаходимо в працях М. Костомарова, Д. Чижевського, В. Липинського, які не тільки охарактеризу-

⁵ Опилат Г. Психологія віри і проблеми виховання // Поч. школа. – 1993. – №1. – С. 4-5.

⁶ Вихрущ А., Карагодін В., Тхоржевська Т. Основи християнської педагогіки. – Тернопіль, 1999. – С. 143-144.

⁷ Перепелиця М. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К, 2001. – С.166-167.

⁸ Орбан Л. Виховний потенціал етнічної психології /Збірник наукових праць філософського факультету. – Ч. 2. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 14.

вали ті чи інші риси українського народу, але й вказали чинники, під впливом яких формувалася вдача народу.

Про духовні здобутки нашого народу можна розповідати дуже багато. Але такі фактори як моральність, високий рівень внутрішньої культури, релігійність мають бути враховані у виховному процесі як школи, так і вищих навчальних закладів.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що за останні роки ставлення молоді до релігії виявилось більш позитивним, толерантним. Відмічається зростання рейтингу релігії як культурно-історичної цінності українського народу. Це є особливо важливим у сучасних умовах різких змін у шкалі моральних та ціннісних орієнтацій молоді та й усього суспільства. Адже, як зазначає М. Боришевський, «ціннісні орієнтації є провідною якістю людини, що характеризують її як неповторну індивідуальність. Тому за ціннісними орієнтаціями можна визначити, яку позицію, місце займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи прагне виконувати»⁹.

Ціннісні орієнтації забезпечують стабільність особистості, визначеність і послідовність її поведінки, постійність у взаєминах людини з соціальним світом та іншими людьми. Для студентів, орієнтованих на групові цінності, характерними є комунікативність, емпатійність. Вони рідко вдаються до реакції уникнення та пригнічення в складних ситуаціях спілкування.

Одним із аспектів соціально-молодіжної політики в Україні є релігійні вподобання молоді. Тому на здійснення соціально-молодіжної політики в сучасних умовах значно впливають релігійні традиції, які формують духовно-релігійну культуру молоді. Релігія, як культурно-історична самоцінність, у свідомості молоді відіграє важливу роль, а для більшості молоді України ставлення до неї стає більш шанобливим.

Як свідчать дослідження, молодь найбільше приваблює в сучасній громадській діяльності церков благодійництво та милосердя. У цьому випадку державним соціальним службам, що опікуються молоддю, та органам державної влади необхідно використовувати досвід діяльності більшості християнських країн, де релігійні організації активно опановують соціальні сфери життя молоді. Наприклад, робота з молоддю є однією із пріоритетних у діяльності католицької церкви, котра має досить розгалужену мережу світських організацій. Такий напрям роботи характерний і для протестантських церков, місіонери яких активно працюють у таких соціальних сферах як освіта, охорона здоров'я, благодійність. Активною є також їх позиція щодо країн, що розвиваються. Що стосується України, то в нашій державі релігійні організації не мають такого досвіду соціальної роботи. Тому необхідна співпраця релігійних організацій із різними структурами державної влади та соціальними службами молоді¹⁰.

Необхідно зауважити, що співпраця органів державної влади з релігійними організаціями у вирішенні окремих соціальних проблем молоді найбільш характерна для західних областей України. Сфера діяльності молодіжних релігійних організацій в Україні постійно розширюється, а головною метою їх роботи є духовно-релігійне виховання молодого покоління та задоволення релігійних потреб молоді. Позитивним чинником у формуванні релігійної культури сучасної молоді є її моральне оздоровлення, стримування негативного впливу суспільства на молоде покоління та найбільш важливе те, що вони рятують молодь від бездуховності. Релігійні організації здійснюють конкретну і дієву соціально-молодіжну політику, яка збігається із загальними засадами державної молодіжної політики¹¹.

Важливою складовою формування релігійної культури молоді є відродження національної специфіки релігійних традицій українського народу. Цей процес необхідний для відродження почуття близькості людей у суспільстві. Прилучення до релігійних традицій, сприйняття їх як необхідності цього світу виховує почуття спорідненості, духовної єдності з оточуючими. Аналіз соціально-психологічних особливостей віруючої молоді показав наскільки важливу функцію виконує релігійна культура¹².

Як бачимо, дослідження ціннісних орієнтацій та релігійності сучасної молоді дозволить визначити умови соціалізації на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, а також залежність ціннісних орієнтацій і релігійності від деяких маловивчених параметрів, у тому числі й від індивідуально-типологічних властивостей особистості.

⁹ Боришевський М. Духовні цінності в становленні особистості громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 44.

¹⁰ Перебенесюк В. Врахування релігійного чинника в діяльності соціальних служб молоді // Проблема соціального захисту молоді в умовах зміни соціально-економічних відносин. – К, 1993. – С. 199-201.

¹¹ Перепелиця М. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К, 2001. – 242 с.

¹² Володарська Н. Психологічні аспекти роботи з віруючими у системі соціальної служби захисту молоді // Проблема соціального захисту молоді в умовах зміни соціально-економічних відносин. – К, 1993. – С. 156-158.

Складність формування духовно-релігійної культури людини полягає насамперед у тому, що цей суспільно-політичний, філософсько-морально-психологічний феномен містить комплекс чинників, які неоднозначно трактуються сучасними теоретиками і практиками. Тому на першому етапі постановки цієї проблеми необхідно провести пошуки встановлення його структурних елементів, виокремлення складових елементів релігійної культури особистості, виявлення їх функціонального взаємозв'язку, простежити у статистиці й динаміці зміну рівня сформованості й розвитку окремих складових цього процесу, показати чутливі вікові періоди прояву релігійних відносин та розвитку якостей духовно-релігійної культури особистості.

У підсумку зазначимо, що вся історія українського народу, залучення дітей і молоді до основ духовно-релігійного виховання, міжособистісних морально-релігійних відносин сприяли утвердженню добродійних суспільних відносин і прогресу на шляху до демократичного розвитку людства. Цінності такого релігійного світогляду не можемо втрачати в сучасну епоху розбудови громадянського суспільства в українській, європейській та світовій цивілізаціях.

■ В. КЛИМОВ

УКРАЇНСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО І МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ АСПЕКТИ

Більш ніж 1000-літній інститут українських християнських монастирів на зламі 80-90-х років минулого століття зазнав, як і вся вітчизняна церква, чергових істотних змін, спричинених не стільки іманентними процесами в самому церковно-монастирському комплексі, скільки радикальними переорієнтаціями Української держави і суспільства в політичній, економічній, соціальній та духовній сферах, у системі загальнозначущих етнокультурних цінностей та пріоритетів.

Об'єктивно, внутрішньо- та зовнішньоцерковні процеси і тенденції в сакральній сфері у напрямі повноти забезпечення і реалізації релігійної свободи певною мірою активізувалися після всезагального відзначення 1000-ліття введення християнства на Русі (1988 р.), пов'язаної з цим помітної лібералізації партійно-державного ставлення до інституту церкви і могли б за інших обставин у неспішному режимі еволюціонувати десятиліттями. Однак в умовах кардинальних суспільно-політичних, економічних, політико-правових, духовних, національних, культурних змін в Україні ці процеси і тенденції набули різкого прискорення, активного вияву й реалізації, матеріалізуючись у масштабних виявах публічної релігійності, прагненні окремих конфесій до незалежності від традиційних церковних центрів чи зміни підпорядкування; у неформальному, явочним порядком перерозподілі між конфесіями культових будівель та майна, поверненні їх з державної та комунальної власності; у зростанні мережі церков та релігійних організацій, чисельності духовенства, монастирів та чернецтва; сформуванні в багатьох церквах та монастирях ядра діяльного, ініціативного білого та чорного духовенства, підтриманого національно-патріотичними рухами і необтяженого минулим досвідом надто обережного співіснування з державою; в різкому збільшенні релігійних навчальних закладів, церковних та монастирських періодичних видань тощо.

За всієї віддаленості інституційованих сакральних структур (релігійних управлінь, центрів, монастирів, релігійних братств, місій тощо) від політики і економіки, за правовстановленої відокремленості церкви від держави глибокі якісні зміни в Українській державі й суспільстві якнайбезпосереднішим чином позначилися на релігійно-церковній сфері і, зокрема, на такій її складовій, як вітчизняні християнські монастирі.

Принципово нові умови функціонування цього релігійного інституту виявилися, перш за все, кількісно – у динаміці змін мережі православних, греко-католицьких, римо-католицьких монастирів, в тенденціях кількісного росту чернецтва як релігійної спільноти, що мала на меті служіння аскетичним ідеалам, у екстенсивному заснуванні монастирів. Формальні можливості розширення мережі релігійних організацій, заснування нових монастирів, формування оптимального складу ченців та черниць (якщо це не суперечило чинно-

■ Валерій Климів, кандидат філософських наук, ст.наук., співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.